

Լևոն Զավախյան

Քիրվա

Մենք պատերազմ չգնացինք՝ պատերազմն եկավ մեզ մոտ: Մինչ այդ խաղաղություն էր և երջանկություն: Ժամը 17-ին երջանկությունը կատարյալ էր: «Դանշըր Բաքը», - ասում էր ռադիոն: Ձայնը բարձրացնում էինք մինչև վերջ: Մուրազ ալիք էր: Մեկ էլ մի կլկլոց էր գալիս, մի կլկլոց՝ սրտակեղեք, թախծալուր ու մելամաղձոտ... -Ըս ում հըրսանիքն ա...,- հետաքրքրվում էր Աշխեն տատս:

Նա մեղք չունեիր: Մեր գյուղում միայն հարսանիքներին էին երգում:

Մինչդեռ, մեղեդին կոհակվելով դուրս էր հորդում ձայնասփյուռից, մտնում տուն, ելնում դուրս, հոսում քուչեքով, ապա մեղանով... Լայնորեն քայլում էր Ադրբեջանը: Աշխարհը մի մեծ պետություն էր՝ ՍՍՀՄ: Երջանկությունը՝ մի տխուր մուղամ՝ կոմունիստական: Ամառվա տապը հանդարտ մարմրում էր կոմինդրե կտուրներին, տապակած փռչին ծույլ ձանձրությամբ բարձրացնում հոգնած ոտնահետքերից, և քաղցր թախիծը դարդոտ կլկլոցով, որպես եղեմական հաշիշ, մեղրի պես թանձր դարսերով ծորում էր դեպի մեր թմրած ուղեղները: Կոմունիզմի ճամփեքում էինք... Մեր կյանքը մի մոլոր նվագ էր, որ երբեմն իր թավջառ բարիտոնով արտաբերում էր Աշոտ պապս: Մեր գյուղում եղ երգի մեջ թերևս նա էր վարպետ: Ձեռը դնում էր քներակին ու աշխարհի ականջին զլում իր բայաթին: Եվ Շնողնա ջրի պես կարկաչում էր նրա ձայնը: Նա Թուրքի Այրումից մի քիրվա ուներ՝ Հասան անունով: Նրա երգը էնտեղից էր բխում: Նրանց ընկերությունը բարեկամություն էր: Որ պապս Հասանին ասեր՝ սարից քեզ գցի, կգցեր: Բայց նա նրան չէր ասում՝ սարից ընկի: Նա նրան սար էր բարձրացնում:

1988 թվականի փետրվարն էր: Եկել էր սարերից գլորվելու ժամանակը: Որ պատերազմը եկավ, մենք պարապ չէինք՝ միտինգներ էինք անում: Պատերազմից առաջ պատերազմական լուրերն եկան: Սումգայիթում հայերի ջարդեր եղան: Մենք, 32 զոհերի պատկերներ առած, բարձրացանք Ծիծեռնակաբերդ: Պատմությունը կրկնվում էր: Հետո եղավ Բաքուն: Մինչև ե՞րբ կոտորվեինք... Այն ժամանակ ես աշխատում էի Լուսավորության նախարարությունում: Մեր շենքին կից ադրբեջանական թատրոն կար, որ տարիներ ի վեր չէր գործում: Կացինը առա ու գնացի ազգիս վրեժը լուծելու: Ղեկավարությունը դեմ էր. ես կացինը վեր էի բարձրացնում, նրանք տակից ցած էին քաշում... Ասում էին՝ չի կարելի... Մոսկվան եղպես էր սովորեցրել: Սկզբում ջարդեցի անկարելին: Ապա անցա դռանը: Կացինը վրա բերի ու տուր հա կտաս ճակատամիջումը... Դուռը աղիոդորմ ճոնչաց, ետ-ետ

գնաց: Շենքից այն կողմ նամշահոտ էր, դատարկ դահլիճն էր ու դատարկ աթոռները... Ես փոքր-ինչ հիասթափված էի, չբավարարված... Միգուցե և այնպես, ինչպես Ալեքսանդր Մակեդոնացին՝ հնդկական ջունգլիներին դեմ առնելիս: Նա հասել էր աշխարհի ծայրին, իսկ ես՝ էս ա, հա, դահլիճի կուլիսներին: Մեր հերոսական նկրտումների համեմատ, տեղանքն ավելի քան փոքր էր: Միայն հետո՝ տարիներ անց, հասկացա, որ իմ կռիվն ընդամենը փակ դռան հետ էր, որի համար հիմա ամաչում եմ: Իսկ այն ժամանակ ես չէի ամաչում: Այն ժամանակ ես հերոս էի: Մինչև որ վերադարձա մարդկային բնույթիս: Իսկ հերոսական ժամանակները մնացին անվերադարձ: Ընդհանրապես, մարդը չարիքի դեմ պայքարում է հերոս: Բայց ո՞ր բանակում է չարը... Դե, արի ու որոշի... Երանի նրան, ով ընդամենը մարդ է: Ես հերոսներին երանի չեմ տալիս: Թող հայրենիքը նրանց մեծարի... Իմ հերոսները սովորական մարդիկ են: Իսկական մարդը թշնամական սահմաններ չունի: Նրա հայրենիքի սահմաններն իր սրտի և խղճի կողմերում են: Եվ վայ նրան, ով անցնում է այդ սահմանը: Մեր քիրվան գնաց, բայց ոչ այդ սահմանով: Պատմությունս այդ մասին է:

Իմ պապ Աշոտի Ջեյրանը մեր գյուղում միակն էր: Նրա նման կաթ տվող չկար, բայց և նրա նման հարու տվող չկար: Ջեյրանի երկու լիճ աչքերի մեջ ծով տխրություն կար: Նա, թախծալուր աչքերը հառած աշխարհին, խաղաղ որոճում էր իր բաժին խոտը և ոչ ոքու մտքով անգամ չէր անցնի, որ այդ տրտմության մեջ այդքան ըմբոստություն կար: Իրիկնամուտին արոտատեղից տոռուզ մարմինը ծանր-ծանր օրորելով՝ լիքն ու կուշտ մզգոցով գալիս էր: Մարդիկ անխռով անցնում էին կողքով՝ այնպես, ինչպես կովի մոտով կանցնեին: Դժվար է ասել՝ այդ պահին նրա մեջ կովն էր քնա՞ծ, թե՞ ցուլն էր արթուն: Պղտոր հայացքը մի պահ հառում էր անցորդին: Սև, խոնավ ռունգերից տաք գոլորշի էր բարձրանում: Մեկ էլ գլուխը գետնահար թեքում էր կրծքին, սուր-սուր պոզերը առաջ մեկնում ու վրա քշում: Տղամարդիկ էլի մի կերպ պաշտպանվում էին: Աստված ոչ աներ, եթե դիմացինը կին էր: Ամոթն ու ցավը վայրկյանապես կեռ պոզերի վրա միախառնվում էին: Պարտադիր, շրջագգեստը գցում էր գլխին ու մարմինը շրջելով՝ մերկ ոտքերը օդում տնկում: Խեղճ պապս քունը կորցրել էր: Մեռավ ջառմա քաշելով... Ճիպոտով դադում էր նրա կարմիր մեջքը... Անարդյունք: Ջեյրանը հնազանդ կանգնում էր ու սիրով և թախիծով լի աչքերը հառում տիրոջը: Ամեն հարվածին թույլ մնչում էր, վիզը երկարում, որ լիզի պապի այտերը: Ճիպոտը օդում պադում էր, ձեռքից անգոր կախվում... Դե, արի ու էդ անլիզու հայվանին բան հասկացրու... Չէ, ձեռքը դանակին չէր գնում: Ճիշտը ծախելն էր: Բայց ո՞վ կառներ էդ խելառ անասունին...

Էլի քիրվա Հասանը ձեռք մեկնեց:

-Մանուկում, քիրվա Աշոտ,- ասաց,- սանին Ջեյրան կոյունը գաթըր ման ալմ: (Մեռնեմ թե սուտ եմ ասում, քիրվա՛ Աշոտ, Քո Ջեյրան կովը բեր ես առնեմ):

Հայոց համագգային շարժումը նոր-նոր թափ էր առնում: Ամենուր հակաադրբեջանական կրքեր էին եռում: Դժվար էր ասել՝ Հասանին մեր կովի առատ կա թն էր պետք, թե՞ նրա սուր-սուր պոզերը... Ամեն դեպքում, մեր քիթվան 100 ռուբլի բեռն թողեց ու, Ջեյրանին առաջն արած, քշեց դեպի Թուրքի Այրում: Նրանք գնացին նույն ճանապարհով: Մինչդեռ «աշխարհն իր շավիղից դուրս էր ելել»: Մեր առավոտները խաղաղ չէին: Ադրբեջանական սահմաններից եկող լուրերը գնալով ահագնանում էին: Միայն մայրս էր խաղաղ: Ասում էր՝ ով քու վրա քար գցի, դու նրա վրա խնձոր ու նուռ վրա արա... Մայրս, որ բանաստեղծական էր ու քնարական, դեռ ավելին, մայրական... Այսպես, իմ լավ ընթերցող... Պատմվածքներիս մեջ լոկ գիրս չէ... Ես սիրտս փաթաթում եմ թղթի մեջ ու տալիս Ձեզ:

Թուրքի Այրումը թուրքերինը չէր: Այն ադրբեջանաբնակ տարածք էր Լոռվա մարզում: Համագգային շարժումը հասել էր այնտեղ: Խառնակ ժամանակներ էին: Վաղորդյան ցողի հետ գյուղը զարթնում էր: Սակայն դրսում դատարկություն էր: Մարդիկ վախվորած հավերի պես ծվարել էին իրենց տներում: Նրանք ապավինել էին իրենց աստծուն: Մենք էլ ապավինում էինք մեր աստծուն: Նրանք Ղուրան էին կարդում, մենք՝ Աստվածաշունչ: Կոիվը երկուսի մեջ էր: Անձամբ իմ հավատը փոքր-ինչ այլ է. ես հավատում եմ Աստծուն... Բայց ոչ այնպես, ինչպես գրված է գրքում կամ գրքերում... Այլ այնպես, ինչպես Ինքը կա: Նա է Հաշտարարը, Ամենակարողը... Մարդիկ կորցրել էին Հաշտարարին: Մինչդեռ երկիրը խռովքի մեջ էր: Նորօրյա կուռքեր էին ելել, որոնք վայելում էին մոգական սերը: Աստված սեր է, բայց սերը Աստված չէ: Միթո հակառակը ասելություն է: Նրանք միասին կռիվ էին արարում: Իսկ մարդիկ «վայելում» էին այն: Եթե մարդիկ Աստծուն չբաժանեին, հավանաբար չէին բաժանի նաև նրա որդիներին:

Այդ գիշեր պապս յոթ ձեռք շապիկ փոխեց: Աչքերը փակում էր՝ նույն մղձավանջն էր, բացում էր՝ նույն դողերոցքը: Մառը քրտինքը ողողում էր անկողինը: Շապիկն ու փոխանը թաց պատանքի պես կպել էին մարմնին: Ատամները ինքնաբերաբար կափկափում էին: Ցուրտը սպառնում էր թափանցել մինչև ոսկորները:

-Աշխե՛ն,-տնքում էր պապս,- փոխնորդը բի՛...
-Էլի՛..., - քնաթաթախ արձագանքում էր տատս:

...Կոպերի տակ «Կայծոն» գունդն էր. Ավետանց Փաշոն, Պետնանց Քոթոն, Մրջանանց Շալոն, Տրթմանանց Գիքոն, Գռափի Օսանի Փուրչուլը, Ագարոնց Վահանը, Ընանանց Կամսարը, Հանսանց Միշոն, Ճիճիլի Պիլիզը, Հոբոսանց Գևոն, Բոշանց Սամաթը, Զիչոնց Սուրոն, Ըրիցանց Թաթոն, Զվախսանց Զավահիրը... Գրոհում էին... Այրումը ծխի ու հրի մեջ էր: Ճիճիլի Պիլիզը «Վիլիսի» բրեզենտը ետ էր գցել ու տակից դուրս հանել գնդացրի փողը: Ետնաթամբից կրակն ուղղել էր տներին ու Չապանի նման մաղում էր... Մերկ գյուղը, ձեռքերը բարձրացնելու փոխարեն, ինքն էր բարձրանում...

Ասես հեքիաթում՝ թոչող ափսեի պես օդ էր ելնում, հառնելով համբառնում՝ փորձելով պաղկվել ամպերի մեջ: Մակայն երկնքում էլ փրկություն չկար: Տները, ամպերի ձեռքն ընկած, իրար էին բախվում, ոնց որ խախալում: Տները մեծ էին, մարդիկ՝ փոքր... Փոքր մարդիկ մեծ տների միջից երկնքի ծակերով, ամպերի արանքով խախալվում, մաղվում էին՝ բլրվելով առջևը: Նրանց մեջ մեղավորն անմեղն էր:

Բլուրն ասես շարժուն մրջնաթումբ լիներ:

-Աշոտ, Աշոտ...,- թմբից ձայն էր գալիս:

Քիրվա Հասանն էր՝ տարօրինակորեն Ջեյրանին հեծած: Մարդկանց տակից, ասես զեռունների միջից, դուրս էր սողում: Միայն ինքը չէր Ջեյրանի վրա... Իր հետ իր ողջ քոչն էր... Հասանը կովին խթանում էր, իսկ կովը չէր ուզում գնալ... Վիզը ծռած՝ իր կողմն էր նայում... Լիճ աչքերի մեջ ծով կարոտ կար: Մորը կորցրած հորթի պես մոռված երկարել, բառաչում էր...

-Աշոտ, Աշոտ...

Արեգակը գլուխը թեքել ու շողը մեկնած խուտուտ էր տալիս պապիս քիթը: Նա ձեռքերը, ինքնաբերաբար, քթին էր տանում, անհասկանալի քրթմնջում ու ոչ մի կերպ չէր ուզում բացել աչքերը:

-Աշոտ, Աշոտ...,- կռպերն ասես ձյութով էին գամված, կպել պոկ չէին գալիս:

Ձայնը անդուր բախում էր թմբկաթաղանթը: Չէր կարողանում հասկանալ, թե որտեղից է գալիս. այն թմբի՞ց, թե՞ այս պատուհանից... Այնուամենայնիվ, բացվող աչքերը կամաց-կամաց ջոկում էին լույսի աղբյուրը:

-Աշոտ, քեզ են ուզում,- Աշխեն տատս էր, որ առավոտ կանուխ դուրս էր ելել բակը ավլելու:

-Ի՞նչ խաբար ա...,- աչքերը տարտամորեն տրորում էր պապս:

-Ասում ա,- ասաց տատս,- Հասանից խաբար ունի...

Այ, դա չէր սպասում: Վերմակը դեն նետեց: Ուղեղը վայրկյանապես իստակվեց: Քունը ծոխ պես թռել էր գլխից: Ինքն էլ չիմացավ, թե ինչպես հագնվեց: Թթենու տակ հանդարտ ծխում էր Ավետանց Փաշոն: Նա գյուղի ֆիդայիների հրամանատարն էր: Ասես հազար տարի սափրված չլիներ: Ոնց որ ծմակից նոր-նոր ելած դաշադ, գլուխը թաղված էր բեղ ու մորուքի մեջ... Ծխախոտը մարել, նորն էր կպցնում:

-Խեղ ըլնի՞ ..., - վարանելով հարցրեց պապս:

-Գիշերը Թուրքի Այրումը քոչացրինք..., - Փաշոն չէր շտապում:

Այրվող լուցկին պահել էր գլանակի տակ: Կոշտ ափերը դողահար կրակը

պաշտպանում էին դիմահար քամուց: Հանգիստ էր ու մտախոհ, ասես աշխարհի ամենալուրջ գործն անելիս լիներ:

-Սադախլոյի սահմանի վրա քու քիրվա Հասանին տեհա,- վերջապես ասաց, մինչդեռ անհամբերությունից պապիս շունչը կտրվում էր:- Մեր ու մանուկ, քոչը կապած, գնում էին... Ինձ տեհավ, էկավ ոտներս ընկավ, ասավ. «Կուրբան օլում, Փաշո ջան, բու փարա վերասան մանըմ կարդաշ Աշոտըն...»: (Մատաղ լինեմ քեզ, Փաշո՝ ջան, էս փողը տար տուր իմ ախպեր Աշոտին):

Փաշոն ձեռքը տարավ ծոցը: Հիսուն հատ սովետական կարմիր տասանոց էր՝ խնամքով թերթի մեջ փաթաթած: Հասկացել էինք, որ կովի մնացած պարտքն է... Իսկ պապս չէր ուզում հասկանալ: Ձախ աչքի տակ թոշնած այտը տենդագին թրթռում էր... Շվարած կանգնել էր, չգիտեր՝ վերցնի՞, թե՞ չվերցնի... Չգիտեր՝ որ գրպանը դնի... Մի գրպանից հանում, մյուսն էր դնում, մյուսից հանում՝ էն մյուսը դնում... Էդ փողը հաստատ պապիս սրտովը չէր... Հետո՝ տարիներ անց, տեղի ունեցավ ռուբլու մեծ արժեզրկում: Սակայն արդեն իսկ նրա խորշոմած ձեռքում սովետական ռուբլին էն գինը չուներ...

07.02.08թ.